

TIL BILIMI HÁM ÁDEBIYATTANÍW

Til bilimi

UDK:81.39

LINGVOKULTUROLOGIYANING ASOSIY TUSHUNCHAVIY-TERMINOLOGIK APPARATI

M.J.Bekiyeva -*mustaqil tadqiqotchi*

Andijon davlat tibbiyot instituti

Tayanch soʻzlar: lingvomadaniy paradigma, lingvokulturema, madaniy sema, madaniyat ishi, madaniy matn, madaniy universalisiya, madaniy salohiyat, madaniy anʼanalar, madaniy jarayon, madaniy makon, madaniy boʻyoq; (konnotatsiya), mentallik, konsept.

Ключевые слова: лингвокультурная парадигма, лингвокультура, культурная сема, культурная работа, культурный текст, культурная универсальность, культурный потенциал, культурные традиции, культурный процесс, культурное пространство, культурный колорит, (коннотация), менталитет, понятие.

Key words: linguocultural paradigm, linguoculture, cultural seme, cultural work, cultural text, cultural universality, cultural potential, cultural traditions, cultural process, cultural space, cultural color; (connotation), mentality, concept.

Lingvokulturologiya fanning maxsus sohasi sifatida zamonaviy tilshunoslikka bir qancha tushunchalarni olib kirdi: lingvokulturema, madaniy til, madaniy matn, madaniy kontekst, submadaniyat, lingvomadaniy paradigma, madaniyatning presendent nomlari, madaniyatning ochuvchi tushunchalari, madaniy universalisiya, madaniy kompetensiya, madaniy meros, madaniy anʼanalar, madaniy jarayon, madaniy qoidalar, mentalitet, mentallik, rasm-rusum, odam, marosim, madaniy makon, madaniy tip, tamaddun (sivilizatsiya) kabi [1:134].

Madaniy axborotni til birliklarida ifodalanishiga yordam beruvchi tushunchalar: madaniy sema, madaniy fon, madaniy konseptlar, madaniy konnotatsiyalar bu fan uchun muhim ahamiyatga ega.

Madaniy semalar – soʻz, semantik birliklar, belgilarga nisbatan juda mayda va universaldir. Masalan, palov - guruchdan tayyorlanadigan oʻzbek quyuq taomi. Piyma - jundan bosib ishlangan rus poyabzali.

Madaniy fon - ijtimoiy hayot va tarixiy voqealarni bildiruvchi atov birliklar tavsifi: Joʻji keldi, boʻji keldi;

Yuqoridagi madaniy axborot tashuvchi ikki birlik denotatda joylashgan boʻladi, lingvooʻlkashunoslar tomonidan keng oʻrganilgan.

Madaniy konseptlar - mavhum tushunchalar nomi, shuning uchun madaniy axborot signifikatda - maʼnaviy yadroga joylashgan boʻladi.

Madaniy meros - madaniyat uchun muhim boʻlgan axborot hamda qadriyatlarining uzatilishidir.

Madaniy anʼanalar - ijtimoiy va madaniy meros qimmatli elementlarining jamlanmasidir.

Madaniy jarayon - madaniy hodisalar tizimiga kiruvchi elementlarning birgalikdagi harakati.

Madaniy makon - madaniyatning uning namoyandalari ongidagi mavjudlik shakli. Madaniy makon kognitiv makon bilan mushtarak xususiyatga ega, yoki ular muayyan milliy madaniy jamoaning har bir aʼzosi individual va jamoaviy makonlari yigʻindisi boʻlib shakllanadilar. Masalan, ingliz madaniy makoni.

Lingvomadaniy paradigma - dunyoqarashning milliy, ijtimoiy, tarixiy va ilmiy kategoriyalarini aks ettiruvchi til tuzumlari yigʻindisidir. Lingvomadaniy paradigma oʻzida konseptlar, kategorial soʻzlar, madaniy presendent nomlari va boshqalarni jamlaydi.

Til tuzumlar - paradigmalarining asosi boʻlib, qimmatli tasavvurlardan iborat boʻladi.

Mentallik - ona tili kategoriyalari va tuzumlari orqali olamni qayta tiklashdir. Unda milliy xarakterning aqliy, maʼnaviy va irodaviy sifatlarini jamlangan boʻladi. Mentallikning birligi esa mazkur madaniy konseptdir.

A.Y.Gurevich fikricha, mentallik dunyoni qabul qilish usulidir. U mantiqan kashf etilmagan va reflekslashmagan boʻladi. Mentallik - falsafiy, ilmiy yoki estetik tizim emas, u ijtimoiy ong bosqichi boʻlib, unda maʼno his-hayajon, yashirin odat va anglash usullari hali ajratilmagan boʻladi. Demak, mentallik insonlarning maʼnaviy birlashishi uchun koʻrinmas minimum hisoblanadi, uningsiz biror jamiyatni tashkil qilib boʻlmaydi.

Xalqning mentalligi tilning nisbatan muhim kon

septlarida faollashadi.

Mentalitet (oʻzlik) - biror millatning mentalligi, aqliy boyligi, ruhiy xazinasining ichki tuzilishi va farqlanishini aks ettiruvchi kategoriyadir. Unda ruhiy lisoniy intellekt, turli miqyosdagi lisoniy madaniy jamoaviylik namoyon boʻladi. Ilmiy adabiyotlarda mentalitet ijtimoiy-madaniy, lisoniy va geografik omillarga bogʻliq chuqur ong tuzumi ekanligi taʼkidlanadi. Y.D.Apresyan, E.S.Yakovleva, O.A.Kornilovlar milliy mentalitetning oʻziga xos jihatlari til bosqichidan tashqari, olamning konseptual manzarasida ham aks etgan boʻladi, deb eʼtirof etadilar [3:125].

Ularning har biri tashqi olamning oʻziga xos bilvosita namoyishidir. Ular madaniyatning tarkibiy qismlari boʻlmish miflar, bashoratlar, afsonalar, diniy dunyoqarashlarni oʻz ichga oladi.

Madaniy anʼanalar - integral hodisa boʻlib, unda ijtimoiy stereotiplashgan tajriba ifodalanadi.

Madaniy fond - biror madaniyatning tipik vakili egalagan milliy va dunyoviy madaniyat sohasidagi bilimlar majmuasidir. Biroq bu oʻrinda shaxsiy tegishlilik emas, mazkur milliy madaniyatga xos asosiy birliklar yigʻindisi ekanligi hisobga olinadi.

Madaniy tip. Madaniyatni tiplashtirish dastlab 1922-yil Rossiyadan chiqarib yuborilgan va AQSHda yashab atiqli sotsiolog boʻlib yetishgan Pitirim Sorokin tomonidan amalga oshirilgan. U quyidagicha madaniy tiplarni ajratadi: ideatsion madaniyat (diniy madaniyat), sensativ madaniyat (ideatsion madaniyatga qarama-qarshi tushuncha boʻlib, Gʻarbiy Yevropada Uygʻonish davrida yetakchilik qilgan); idealistik madaniyat (qorishiq va oraliq vazifasini bildiruvchi tip: antik madaniyatning Oltin davri, XII-XIV asr Yevropa madaniyati). Madaniy tip oʻz vakillaridan birini Shaxs tipi sifatida tanlab oladi.

Madaniyat tili - qadriyat va gʻoya shakllari yoʻnalishini shakllantiradigan, tasavvurlar, obrazlar, tushunchalarni tashkillaydigan belgilar va belgilar munosabatlari tizimi - belgili moddiyatdir. Madaniyat tili etnik madaniyatga nisbatan xalq madaniyati oʻziga xosliklariga yoʻnaltirilgan barcha verbal va noverbal aloqaning belgili usullari yigʻindisi ekanligi bilan farqlanib turadi. Madaniyat tili boshqa xalqlar madaniyati bilan aloqada aks etadi.

Madaniy qoidalar - shaxsni yaroqli yoki yaroqsiz sifatida tasniflovchi ideallar turidir.

Madaniy qoidalar xalq bosib oʻtgan uzoq tarixiy jarayon davomida ishlab chiqariladi.

Shu qonun va qoidalar bizni hayvonlardan ajratib turadi, tartibsizliklardan saqlab, hayotimizni bir tizimda ushlab turadi.

Rus xalqining muhim anʼanaviy qoidalarni ishlab chiqish borasida N.O.Loskiyning (XX asr faylasufi) konseptiyasi ancha mashhur boʻlib, uning 1957-yilda nashr etilgan «Rus xalqi xarakteri» nomli kitobida rus xalqining bir qancha ijobiy hamda salbiy jihatlari ajratib koʻrsatadi.

V.N.Teliyaning fikricha, madaniy qoidalar, masalan, til meʼyorlari kabi obligator (majburiy) emas. Milliy madaniyatga qadriyat qoidalari terminlari orqali ifodalanuvchi «xalq donoligi ifodasi» boʻlgan barcha tushunchalarni kitish mumkin [5:34].

Madaniy qadriyatlar inson hayoti davomida turli vazifalarni bajaradi: inson va olam munosabatlarini tartibga soladi, faollashtiradi, yo`naltiradi.

Aksiologiyada qadriyatlar tasnifining bir qancha turlari mavjud. Jumladan, absolyut (mutlaq) yoki abadiy qadriyatlar, jamoaviy, shaxsiy, biologik yashash qadriyatlari kabilar [6:177].

Inson olamni nafaqat tushunadi, shuningdek, manfaat nuqtai nazaridan baholaydi ham. Qadriyatlar tizimi haqidagi til axboroti xalqning dunyoqarashining o`ziga xosliklaridan darak beradi.

Submadaniyat - ikkinchi darajali, tobe madaniy tizim (masalan, yoshlar submadaniyati).

Asosiy madaniy konseptlarga mavhum otlar, masalan, vijdon, taqdir, iroda, qarz, gunoh, qonun, ozodlik, aql, vatan kabilar kiradi. Ular olam manzarasining asosiy birliklari qatoriga kiradi, til shaxsi va lingvomadaniy jamoat uchun ekzistensial (rivojlantiruvchi) ahamiyatga ega.

D.S.Lixachyovning qayd etishicha, konseptlar inson ongida ehtimoliy ma`nolarga ishora sifatida, shuningdek, insonning yetakchi til tajribasi (she`riy, nasriy, ilmiy, ijtimoiy, tarixiy) sifatida yuzaga keladi.

A.Y.Gurevich madaniy konseptlarni asosan, ikki guruhga bo`ladi: «fazoviy», falsafiy kategoriyalar - madaniyatning universal kategoriyalari (zamon, makon, sabab, o`lcham, harakat); ijtimoiy kategoriyalar - madaniy kategoriyalar (ozodlik, huquq, adolat, mehnat, boylik, mulk). Konseptlarni yanada yaqinroq tahlil qiladigan bo`lsak, har qanday tilda madaniy xos konseptlar kutilganidan ko`proq ekanligiga guvoh bo`lamiz.

Masalan, bunga **mayizni** ham kiritishimiz mumkin. Uning xalqda minimal oziq-ovqat etaloni ekanligi, undan **bir mayizni qirg bo`lib yemoq** frazeologizmi kelib chiqqani, **mayizdek qarimoq, qoramayiz bola** kabi o`xshatishlar isbotlab beradi.

Madaniy ochqich konseptlar jamoaviy til ongida muhim o`ringa ega. Shu sababli ham madaniy konseptlar lug`atlari yuzaga kelmoqda. Y.S.Stepanovning «Константы: Словарь русской культуры» (M., 1997) bu boradagi ilk tadqiqotlardan biri hisoblanadi.

Madaniy bo`yoq (konnotatsiya) - madaniy kategoriyalar ma`nosidagi denotativ yoki obrazli motivlashtirilgan jihatlarni tabdil qilishdir. Bu termin 1993-yil V.N.Teliya tomonidan kiritilgan.

Lingvokulturema terminini fanga V.V.Vorobyov tomonidan kiritilgan. Lingvokulturema sathlararo kompleks birlik bo`lib, o`z mazmunida lisoniy va nolisoniy (tushunchaviy yoki predmetlik) ma`noning dialektik birligini ifodalaydi. V.V.Vorobyov lingvokulturemani til belgilari shakllari, ularning mazmuni hamda madaniy ma`nosi yig`indisi sifatida tushuntiradi.

Lingvokulturemalarni tushunish uchun kerak bo`ladigan muhim ma`no sifatida u mazmuni elementi bo`lib imkon sifatida turuvchi tub ma`noni ko`rsatadi. Bu termin hali to`liq shakllantirilmagan yoki o`rganilmagan. Jumladan, unga til belgisidagi madaniy axborot qanday va qayerda birikadi, tilda qanday joriylanadi kabi masalalar ochiqlicha qolmoqda. Biroq uning til birligida mavjudligi haqidagi faktlar V.Gumboldt davridan buyon keltiriladi [2:126].

Madaniy farqlovchilikni topish uchun muhim vosita til birligini muayyan diskurs (matn)ga kiritib ko`rishdir. Bunda madaniy universalialar terminiga ehtiyoj seziladi. Madaniy universalialar badiiy matnda ifodalangan voqelikning madaniyat va an`analar uchun zaruriy barcha umumiy madaniy elementlar (til mavjudligi, mehnat qurollari tayyorlash, miflar, raqslar kabi) hisoblanadi. Ular odatda davrning ideologik shtamlari asosini tashkil qiladi.

Masalan, Sh.Xolmirmirzayevning «O`zbeklar» hikoyasidagi madaniy universalialar - Botir cho`ponning ahvolidir. Botir cho`pon va ayolining Ergashga o`zlaridagi birgina tarvuzning yarmini ilinganliklari, o`ta kambag`al bo`lsa-da,

hasharchi yigitlarga osh qilib berganliklari, ikkitagina qo`yidan birini so`yganliklari tasvirlanadi. Hikoya oxirida Ergashning o`z-o`ziga iqrori bilan bu universalialar ochib beriladi.

Tilshunoslikda lisoniy va konseptual universalialar ma`lum.

A.Vejbitskaya leksik universalialar sifatida bir qancha so`zlarni ajratib ko`rsatadi: men, sen, hech kim, hech narsa, narsa, insonlar, tana, bu, bir, ikki, barcha, ko`p, yaxshi, yomon kabi. Konseptual universalialar, aniqrog`i, ularning muhim birikuvlari - madaniy universalialardir. A.Vejbitskaya yozadi: «Nimadir haqida tafakkur qilish uchun, bizga konseptdan-da kattaroq narsa kerak: bizga konseptlarning fikriy kombinatsiyalari kerak».

Muallif Sepir-Uorfning nisbiylik nazariyasiga ayrim o`zgartirishlar kiritadi. Uning fikricha, turli tillarga tegishli bo`lgan olamni anglash tizimlarini solishtirib bo`lmaydi, degan fikrga qo`shilib bo`lmaydi; ikkinchidan, kashf etilgan milliy xoslangan konseptlar «semantik primitivlar» tiliga tarjima qilina oladigan darajadagina qiyoslansa arziydi. Shuningdek, har bir til o`ziga xos xususiy «semantik borliq»ni shakllantiradi. «Lisoniy va madaniy tizimlar o`zaro katta farqqa ega, biroq semantik va leksik universalialar umumiy asosga ega. Ular inson tili, tafakkuri va madaniyati asosiga quriladi».

Lingvomadaniy universalialar madaniy obraz yadrosini hosil qiluvchi birgina so`z yoki butun bir ifoda yordamida namoyon bo`lishi mumkin [7:143].

Madaniy universalialar, bir tomondan moddiy olamga qaratilgan bo`lsa, ikkinchi tomondan, xalqning milliy-madaniy, ma`naviy muammolariga yo`naltirilgan bo`ladi. Bunday ikkitomonlamalik ularning semantik hajmi, ramziy ifodaga aylanish qobiliyatini rivojlantiradi. Ular matnning madaniy ishoralaridir. Matn - tilshunoslik va madaniyatshunoslikning haqiqiy tutashuv nuqtasidir.

Tilning oliy sathi bo`lish bilan birga matn madaniyatning mavjudlik shakli hamdir. Lingvokulturologiya esa tilni madaniy qadriyatlar tizimi sifatida o`rganadi [4:56].

Lingvokulturologiyada asosiy o`rinni madaniyatning muhim konseptlari va presendent nomlarni o`rganish egallaydi. Presendent nomlar deganda juda mashhur matnlar bilan bog`liq (Qori Ishkamba, Maysara, O`tkuriy kabi), vaziyatlar bilan bog`liq (Jaloliddin, Mahmud Tarobiy, Shiroq kabi) atqli otlarni tushunamiz. O`zbek xalqi madaniyatiga tegishli ayrim atqli otlar umuminsoniy madaniyatga tegishli ekanligi bilan ham ajralib turadi: Forobiy, Xorazmiy, Ibn Sino, Amir Temur, Navoiy, Ulug`bek, Registon, Samarqand, Habib Abdulla, Islom Karimov kabi.

Madaniy bo`yoq (konnotatsiya). N.Y.Shvedova rus tilidagi 20 ta umumiy mazmuniy kategoriyalarni ajratadi: tiriklik, harakat, vaziyat, predmet, o`lcham, makon, zamon vah.k.z. Bu kategoriyalar tilning mazmuniy ustunlarini tashkil qiladi hamda olamning lisoniy manzarasining mavhum bosqichi hisoblanadi. Biroq har bir xalqning o`ziga xos obrazli bog`langan mexanizmlari bo`ladi. Bu mexanizm ikkilamchi nominatsiyadagi ma`nolarini tushunishga imkon beradi. Masalan, «it» so`zi rus tilida salbiy jihatlar bilan birga sodiqlik ramzidir, beloruslarda salbiy belgilar yetakchi, turkiy tillarda it - so`kish so`zga yaqin turadi. Shu o`rinda Rossiyada tahsil olayotgan mo`g`ulistonlik talabalar haqida bir misolni keltirish maqsadga muvofiq. Talabalarga «It - insonning do`sti» mavzusida matn tuzishni topshiriq berishadi. Shunda mo`g`ul yigit savol beradi: Nega it? Ot deb yozsam bo`lmaydimi? Qolganlar bundan hayratda qolishadi. Mo`g`ul yigit tushuntiradi: It odamga xizmatkor bo`lishi mumkin, ammo do`st bo`lmaydi.

«Cho`chqa» so`zi barcha tillarda salbiy bo`yoqqa ega, ruslarda ifloslik, noshukurlik, tarbiyasizlik, vetnamliklarda axmoqlik ramzi bo`lsa, musulmon xalqlarida asosan diniy nuqtai nazardan salbiy baho berish kuzatiladi.

Shu tariqa it va cho`chqa so`zlari turli xalqlarda turli xil bo`yoqqa ega, bu esa mazkur xalqlar obrazli tafakkurining o`ziga xosligini ko`rsatadi.

Til va madaniyat o`rtasidagi aloqa vositasi vazifasini asosan tilda ideallashgan va moddiylashtirilgan ma'no kabi elementlar bajaradi.

Adabiyotlar

1. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. - М.: «Наследие», 1992.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. - М.: 1985.
3. Салиева З.И. Концептуальная значимость и национально - культурная специфика сентенции в английском и узбекском языках: Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Ташкент: 2010.
4. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб. // "Ўзбек тили ва адабиёти" журн., 2012. № 5.
5. Телия Н.В., Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. - М.: 1981.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. - М.: 1989.
7. Сепир Э. Отношение норм. Поведения и мышления к языку в кн. НЛ. в.1. - М.: 1960.

REZYUME

Ushbu maqolada lingvokulturologiya tushunchalarining talqini, lingvomadaniy paradigma, etnik mentallik, lingvomadaniy konsept haqida so`z bor.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена интерпретации концепций лингвокультурологии, лингвокультурной парадигмы, этнического менталитета и лингвокультурной концепции.

SUMMARY

The article deals with the interpretation of the concepts of linguoculturology, linguocultural paradigm, ethnic mentality and linguocultural conception.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ҚАЗАҚЛАРЫ ТИЛИНДЕГІ МИНЕЗ-ҚҰЛЫҚ МӘНИСІН БИЛДИРЕТУҒЫН СОМАТИЗМ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР

Б.Бекниязов - үлкен оқытушы

Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекеттік педагогикалық институты

Таянч сўзлар: Қарақалпағистон қозоклари, шева, лаҳжа, соматизм, фразеологизм, маҳаллий тил хусусиятлари, адабий тил, этнос.

Ключевые слова: казаки Каракалпакстана, диалект, говор, соматизм, фразеологизм, признаки местного языка, литературный язык, этнос.

Key words: Kazakhs who live in Karakalpakstan, dialect, indigenous speech, somatism, phraseology, local language features, literary language, ethnos.

Диалектлик өзгешеликке ийе тураклы сөзлер ҳәр қандай халықтың мәдениаты менен турмыс тиришилиги, тилдиң тарийхы менен өзеклес. Тилде сол аймақтың өзине тән өзгешеликлеринен, тилдиң тарийхынан дерек беретугын бир қатар ески элементлер орын алған. Бул өз гезегинде, сөйлесимлик тураклы дизбеклердиң әдебий тилдиң фразеологиялық курамын байытуға үлес қосатуғынлығынан дерек береді. Фразеологиялық сөз дизбеклериниң семантикасы курамалы хәм оғада терен. Олардың мазмунында этностың руўхый мәдениатын айрықшалап көрсететугын мағлыұматлар бар.

Халық тилинде бурыннан киятырған тураклы сөз дизбеклериниң (мақал, нақыл, қанатлы сөзлер, фразеологиялық дизбеклер хәм т.б.) сан әлұан сыры бар. Себеби, «халық өзиниң жасап өткен дәуирлериндеги инаным-исенимин, уғым-түсинигин, ой-қиялын, турмыс-тиришилигин аз сөздиң курамына сыйдырып, хәм мәниси, хәм түйирли айрықша көркемлеп билген» [4:13].

Диалектлик фразеологизмлер бойынша илимпазлар тәрпинен хәр түрли анықламалар берилген. Қазақ тилиндеги сөйлесимлердеги(говор) тураклы сөз дизбеклерин изертлеген илимпаз Қ.С.Қалыбаева: «Диалектлик тураклы сөз дизбеклери дегенимиз – улыұма халықлық қолланыұда жоқ, тек белгили бир сөйлесимлерде (говорларда) сөйлейтуғын жергиликли халықтың географиялық орналасыұ жағдайына, өмир тиришилигине, шуғылланатуғын кәсибине, руўхый ой-пикир дүнъясына узақ ўақытлар бойында туўған, курамы жағынан туракласып, таяр түрдеги бирлик ретинде, белгили мәнисте қолланылып жүрген сөз дизбеклери» [3:24] деп көрсетеди.

Бүгинги күнде тилимиздеги адамға қатнаслы фразеологизмлердиң өзи бир неше тематикалық топтарға бөлип үйренилип келмекте. Адамның минез-құлқын, сыртқы көриниси менен ишки дүнъясын сыпатлап көрсетіуде фразеологизмлердиң хызмети салмақлы. Инсан баласының бойындағы ҳадаллық, қарапайымлық-тәкаппырлық, сабырлық-сабырсызлық, кишипейиллик, ақыллық-ақмақлық, сыпайылық, шыдамлық - арсызлық, қызғаншақлық,

мақтаншақлық хәм басқа да унамлы хәм унамсыз семаларды аңлатыұ ушын қазақ тилинде бир қатар фразеологизмлер қолланылады. Бул өз гезегинде, шекленген яғный, аймақлық сыпатқа да ийе.

Адам турмыс тәжирийбеси, өмир тиришилиги, күн-көрисі даўамында куўаныұ, шадланыұ, ренжиұ, қәхәрлениұ, ашыұланыұ, күйиниұ сыяқлы сезимлерди басынан кеширеди. Демек, адам тәбиятына тән өзгешеликleri де рәнберән. Усындай өзгешеликлер қазақ тилиндеги соматизм фразеологизмлерде де өз көринисине ийе. Сонлықтан да, белгили тилши илимпаз Ә.Болғанбаев: «Анатомиялық атамалар тийкарғы сөзлик қорға киргенлиги себепли, көп мәниси, жаңа сөз жасай алыұға сонша бейимлиги менен ғана өзгешеленбейди, соның менен бирге тураклы дизбеклер жасаўдағы белсенди хызмети менен де айрықша көзге түседі», -деп, соматизмлердиң фразеология жасай алыұдағы хызметин атап көрсетеди [1:107].

Адам – жаратылыстың жемиси, тәбияттың бир бөлеги. Адам өзін қоршаған сыртқы орталық пенен қарым-қатнас жасаў барысында хәр қыйлы затлық уғымды атамалар менен атайды. Оның қоршаған орталықты қабыллаўының көринисин адамның дене мүшелери атамаларының уйтқы болып келген фразеологизмлери арқалы да аңлап жетиўимизге болады. Хәзирги ўақытта тил билиминде тиллик бирликлерди танып, аңлап жетиўдиң өзи антропоцентристлик бағытта, яғный тилди сана менен байланыста қарастырып, тилди адам арқалы, адамның ой-танымлы жәрдемінде анықлаўға көбирек дыққат қаратылмақта.

Мине, усы сыяқлы адамның анатомиялық дене мүшелери арқалы жасалған сөйлесимлик (говорлық) сыпатқа ийе Қарақалпақстан қазақлары тилиндеги соматизм фразеологизмлерге, сондай-ақ олардың өзине тән өзгешеликleri бар екенлигин атап өтиўге болады.

Улыұма түркий тиллериниң көпшилигинде *бет*, *жуз* соматизми арқалы ар, уят, ийбелилик, салдаманлық мәнилери билдиреди. Соның менен бирге, *уаты жоқ*, *беттен алыұ* сыяқлы фразеологизмлер де усы уғым тийкарында жасалады. **«Бетке шабар»** – өзиниң сөзиниң дурыс яки қәте